

С. А. Харчук,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій,
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

S. Kharchuk,
PhD of economics, associated professor of the department of economy of enterprises and corporations,
The Vinnitsa educational and scientific institute of economics, Ternopil national economic university

SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES: PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION

У роботі досліджено економічні та соціальні особливості розвитку сільських територій та визначено їх проблеми та шляхи подолання. Розглянуто основні особливості інвестиційного забезпечення. Проаналізовано особливості значення для соціально-економічного розвитку впливу цільових програм, які забезпечать у подальшому розвиток сільських територій і дадуть змогу подолати кризову ситуацію на селі.

The article considers economic and social features of development of rural territories, defines its problems and ways to rectify them. The main features of investment security. The peculiarities of the importance of target programs to further the development of rural territories and overcome the critical situation in the country are analyzed.

Ключові слова: сільська територія, соціально-економічний розвиток, зайнятість, рівень життя населення, соціальні потреби, інвестиція, інвестиційна діяльність.

Key words: rural territory, socio-economic development, employment, life standard, social needs, investment, investment activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Соціально-економічний розвиток сільських територій є важливою складовою соціальної та регіональної політики. В умовах трансформаційної економіки він повинен базуватися на нових засадах організаційного забезпечення і фінансування та визначатися пріоритетами державного регулювання, зокрема підтримки комплексного розвитку сільських територій, залучення інвестиційних ресурсів, виходячи з потреб сільського населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Науковці які займаються вивченням проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій та

досягли результатів у своїх наукових дослідженнях, а саме: В.Г. Андрійчук, О.Г. Булавка, М.Й. Малік, С.М. Кваша, А.В. Лісовий, П.Т. Саблук, В.К. Терещенко, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин та інші. Необхідність обґрунтування теоретичних засад соціально-економічного розвитку сільських територій зумовлюють актуальність теми, що розглядається.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основним завданням дослідження є визначення особливостей та соціально-економічних проблем розвитку сільських територій з метою визначення засобів і шляхів подолання цих проблем.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Соціально-економічний розвиток сільських територій є одним з основних пріоритетів державної політики України, спрямованої на підвищення стандартів життя сільського населення, зростання ефективності фун-

кціонування АПК, поліпшення якості людського капіталу та забезпечення способів реалізації.

Особливе значення для соціально-економічного розвитку сільських територій України має розробка та реалізація Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [1] та Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [2]. Метою Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року є забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення рівня життя сільського населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Планування і впровадження діяльності з сільського розвитку здійснюється з урахуванням Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [6].

Згідно з державною цільовою програмою сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року подолання деградації сільських територій може відбуватися двома варіантами. Перший варіант характеризується недостатнім фінансуванням розвитку сільських територій, зокрема соціальної інфраструктури, декларуванням соціальних, економічних і екологічних заходів за відсутності реальних механізмів їх здійснення. За умови реалізації такого варіанта не забезпечується розв'язання основних проблем розвитку сільських територій, зокрема в частині зайнятості сільського населення та руйнівних процесів соціальної інфраструктури у сільській місцевості. Другий варіант передбачає визначення стратегії сталого розвитку сільських територій на основі оптимізації їх соціальної і виробничої інфраструктури, підвищення рівня зайнятості сільського населення, зменшення трудової міграції, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, покращення якості і безпеки сільськогосподарської продукції, охорони довкілля та відтворення природних ресурсів [2]. Оптимальним визначено останній варіант, оскільки він дасть змогу подолати кризову ситуацію в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку сільських територій.

У контексті нової стратегії, тих нових змін, про які йдеться у цільових програмах розвитку сільських територій, якщо вони будуть вчасно реалізовані, то буде можливість залучити інвестиції в цей сектор економіки і дати потужний поштовх для його розвитку.

Головна ідея, яка закладе в цю єдину стратегію розвитку сільських територій — це посилення місцевого самоуправління. Найголовніша перевага для розвитку села — це перехід до політики розвитку знизу вгору, а не навпаки. Коли буде активізований сам потенціал сільських людей, і вони включаться в ці процеси розвитку, які можуть бути ініційовані зверху. Тобто зверху буде окреслена якась програма, але дуже багато буде залежати від низового рівня. Важливо зорієнтуватися на те, що навіть європейські гроші не будуть даватися на національний рівень, тільки на локальний, організаціям, які будуть створюватися задля розвитку економіки, сільського господарства і диверсифікованих видів діяльності на селі. Ця диверсифікація буде розвивати-

ся в двох напрямках: диверсифікація ферм, коли на фермі будуть вироблятися не тільки культури, які більш ефективно виробляти на великих фермах, а ті, які можуть бути більш ефективними для малих виробників. Це і лікарські рослини, квіти, продукція з особливими якостями, які формуються в певних регіонах. Тобто продукція з доданою вартістю. А інший напрямок — розвиток несільськогосподарських видів діяльності на селі.

У цьому контексті важливо зауважити: ключовими в розвитку села є такі компоненти: розвиток локального лідерства, вирощування лідерів із сільських громад. Друге — це нові знання сільського населення. Тобто, інноваційні підходи в інституційному, соціальному розвитку. Третє — вибудовування соціальних мереж, тобто соціального капіталу сільських людей, щоб подолати соціальну ізоляцію села, яка за 20 років перебування погіршилася, призвела до того, що селяни повністю ізольовані від громадського життя. Четверте — розбудова інфраструктури. Вона буде запорукою економічного розвитку громади, і в тому числі буде спрощувати діяльність великих агрохолдингів. Що мається на увазі? По-перше, інформаційна інфраструктура — безпровідний зв'язок, широкополосний Інтернет, тобто всі ті можливості, які є у місті.

Одним із гальмуючих чинників сталого розвитку сільських територій є їх недостатня інвестиційна привабливість та низька ефективність використання інвестиційних ресурсів. Основний зміст інвестиційного забезпечення сталого розвитку сільських територій — сукупність ресурсів і заходів, умов необхідних для здійснення відповідного ефективного інвестування, що забезпечить зрівноважений і рівномірний розвиток села.

Так, території мають інтегруватися в урбанізовану систему, і без цього інвестиції залучити неможливо. Відносно інвестицій, ту працює підхід знизу вгору, з якого почали, коли люди самі розробляють свої програми розвитку, вони їх реалізують, а фінансування здійснюється на основі фандрайзingu.

Реалізація механізму інвестиційного забезпечення сталого розвитку сільських територій великою мірою залежить від їх інвестиційної привабливості. Проте формування сприятливих інвестиційних умов, залучення іноземних та збільшення обсягів національних інвестиційних ресурсів у розвиток сільських територій стримує ряд негативних чинників, найгострішими серед яких є: недосконалість та непослідовна інвестиційна політика держави, в якій переважають принципи залишкового виділення коштів на розвиток села, недосконалі механізми використання бюджетних коштів, несприятливі умови для розвитку підприємницької діяльності на селі, низька ліквідність інвестиційних ресурсів, недостатнє фінансування соціальної сфери села, нерозвиненість інвестиційної інфраструктури.

Розглянемо досвід реалізованих проектів сталого розвитку сільських територій в розвинутих європейських країнах, що дозволяє в них виділити основні акценти, які в подальшому можливо буде реалізовувати в Україні [4]:

— комплексність — у проектах розвитку розглянуті всі можливі види господарської діяльності, заняття якими може підвищити доходи сільського населення. Кожна пропозиція зі збільшення зайнятості та доходів все-

бічно обґрунтована з правової, економічної та соціальної точок зору. Вирішення проблеми зайнятості та підвищення доходів узгоджено з вирішенням інших регіональних проблем та розвитком сільської території в цілому;

— відкритість — при розробці заходів проектів використовують методи інтерактивного (з участю населення) планування; досягнуті результати та проблеми всебічно висвітлюються в місцевих засобах масової інформації, обговорюються на сільських зборах, зустрічах з населенням; за підсумками цих обговорень в проектах необхідно вносити відповідні коригування;

— широка участь населення — у процесі розробки і реалізації проектів в максимальній мірі використовуються знання, досвід та уявлення населення про найбільш ефективні шляхи забезпечення зайнятості та доходів, враховуються особливості економічної й соціальної поведінки різних соціальних груп населення, забезпечується узгодження їх інтересів та намірів, спільні зусилля консолідуються шляхом кооперації, розвитку місцевого самоврядування та діяльності громадських організацій;

— опора на місцеві ресурси — досягнення цілей стало розвинути сільських територій забезпечується, насамперед, за рахунок мобілізації місцевих фінансових, матеріально-технічних, соціальних та природних ресурсів, що і має першорядне значення для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів. Але це не виключає використання зовнішніх джерел ресурсного забезпечення розвитку сіл.

Одним із шляхів ефективного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій є фінансування соціальної інфраструктури населених пунктів. Основними джерелами фінансування функціонування соціальної інфраструктури на сільських територіях є державний, обласний та районний бюджети, добровільні внески громадян та позабюджетні надходження. Разом з тим, головна роль у формуванні фінансових ресурсів на утримання соціальної інфраструктури більшою мірою відводиться місцевим бюджетам.

Коштів місцевих бюджетів недостатньо навіть для простого відтворення соціальної інфраструктури села, бо вони формуються насамперед за рахунок місцевих податків і зборів, які сплачують підприємства, розташовані на території відповідної територіальної одиниці.

Проте з 2014 року уряд розпочав давноочікувану реформу місцевого самоврядування, що спрямовується на децентралізацію управління та значне збільшення ресурсів територіальних громад. Напрями видатків місцевих бюджетів на бюджети розвитку, підтримку малого бізнесу, енергозбереження посідають одне з останніх місць в загальній структурі видатків.

На нашу думку, для відображення ролі видатків місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій доцільно поділити їх на такі основні групи:

1) видатки на економічну діяльність (розвиток житлово-комунального господарства, будівництва, сільського, лісового та рибного господарства, транспорту та інших послуг пов'язаних з економічною діяльністю);

2) видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення (надання соціальних пільг та допомог окремим верствам населення, інші соціальні заходи);

3) видатки на фінансування соціальної сфери (забезпечення функціонування закладів культури і мистецтва, освіти, охорони здоров'я, фізичної культурної спорту).

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки про те, що роль видатків місцевих бюджетів у фінансуванні соціально-економічних видатків сільських територій уже в найближчому майбутньому повинна зрости. Видатки місцевих бюджетів — це динамічне поняття, тому їх дослідження повинно проводитись із врахуванням багатьох особливостей, що впливають на соціально-економічне життя сільського населення.

Під час розробки та реалізації політики соціально-економічного розвитку сільських територій особливої уваги заслуговує проблема забезпечення селян робочими місцями і належним рівнем оплати праці. На сьогодні не врегульовано питання щодо визначення зайнятості осіб, які мають у власності або користуванні земельну ділянку (пай).

Також важливою передумовою успішної модернізації аграрного сектора є диверсифікація економічної активності на селі. Зайняте населення, яке вивільняється з сільського господарства з різних причин, може займатися несільськогосподарськими (альтернативними) видами діяльності.

Однією з головних умов ефективного функціонування місцевих бюджетів є забезпечення достатнім обсягом фінансових ресурсів, що гарантує їх незалежність та самостійність. За наявності необхідної фінансової бази органи місцевого самоврядування вирішують найважливіше завдання — задоволення потреб населення відповідної території.

Україна залишається державою, в якій зберігаються екстенсивні методи розвитку економіки, що неминуче призводить до нераціонального і неефективного використання коштів місцевих бюджетів. Це, в свою чергу, спричиняє проблеми диспропорцій загальнодержавних і місцевих інтересів, невідповідності між розміщенням природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалів, науково-технічної і технологічної відсталості тощо.

Нестача фінансових ресурсів на місцевому рівні, а відтак, низький рівень фінансування видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток компенсується за рахунок трансфертів. Держава має бути зацікавлена в тому, щоб фінансування заходів соціально-культурного та економічного характеру відбувалося в належному обсязі та якості в усіх регіонах, виступаючи не тільки контролем ефективності втрачання бюджетних коштів, а й забезпечуючи їхню адекватне фінансування.

На нашу думку, задля оптимізації видатків місцевих бюджетів на фінансування соціально-економічного розвитку сільських територій насамперед потрібно:

— поліпшити механізм надання соціальних пільг у частині їх монетизації та впровадження преференційного підходу, до різних категорій громадян;

— впровадити систему "єдиного вікна" при здійсненні різних видів виплат соціальної допомоги та наданні соціальних пільг населенню;

— реорганізувати інститут професійних пільг шляхом ліквідації окремих пільг, обмеження певного контингенту отримувачів і заміни компенсаційними виплатами;

— запровадити багатоланкове фінансування охорони здоров'я за рахунок бюджетних коштів і коштів добровільного медичного страхування;

— упорядкувати систему додаткових медичних послуг, фінансування яких здійснюватиметься за механізмом комерційного розрахунку,

— розвивати кредитний механізм фінансування вищої та професійно-технічної освіти, фундаментальних і прикладних досліджень;

— оптимізувати систему державною замовлення на підготовку фахівців на основі рейтингу ефективності працевлаштування випускників;

— упорядкувати мережу установ дошкільної та загальної середньої освіти на сільських територіях, а також забезпечити їхнє технічне переоснащення;

— здійснити поступовий перехід з бюджетного фінансування закладів культури до її самофінансування та впровадження комерційного розрахунку;

— реорганізувати дотаційні заклади культури на селі невеликою чисельністю мешканців шляхом їхньої ліквідації та об'єднання.

Навіть те, що був прийнятий Закон "Про добровільне об'єднання територіальних громад"(2015 р.) [3], і те, що при Міністерстві аграрної політики була створена експертна група, яка розробляє, доопрацьовує цю єдину та комплексну стратегію розвитку сільського господарства і села України до 2020 року — це уже можна вважати позитивними зрушеннями. Відносно того, якою має бути оптимальна концепція самоврядування і організація влади на місцях для того, щоб дійсно сільські території могли розвиватися, можна говорити про те, що уже урядові орієнтири визначені і прийнятий закон, більше того, зараз розробляється ряд підзаконних актів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, в умовах загострення кризових явищ в економіці України, коли відчувається нестача ресурсів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток територій, запропоновані заходи щодо оптимізації видатків місцевих бюджетів на фінансування соціально-економічного розвитку сільських територій дадуть змогу поліпшити наявний стан справ. У цьому контексті важливим пріоритетним напрямом вирішення складних соціально-економічних проблем на селі повинно бути залучення значних інвестиційних ресурсів та запровадити таку нову інституцію, яка буде акумулювати інвестиційні ресурси для розвитку сільських територій і забезпечить реалізацію цільових програм.

Література:

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>

2. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>

3. Закону України від 05.03.2015 р. № 157-VIII "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [Елек-

тронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Інститут сільського розвитку [Електронний ресурс] / Інститут сільського розвитку. — 2009. — Режим доступу: <http://icp.org.ua/>

5. Кісіль М.І. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль // Економіка АПК. — 2012. — № 9. — С. 36—39.

6. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page>

7. Котенко Н.М. Формування джерел інвестиційної діяльності на сільських територіях / Н.М. Котенко // Інноваційна економіка. — 2012. — № 9 (35). — С. 255—258.

8. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 51—58.

9. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика: монографія / О.П. Славкова. — Суми: СНАУ, 2010. — 330 с.

10. Юрчишин В.В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В.В. Юрчишин // Економіка АПК — 2011. — № 2. — С. 87—99.

References:

1. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2007), "State target program of development of Ukrainian village till 2015", available at: <http://www.minagro.gov.ua> (Accessed 15 May 2015).

2. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2010), "State Target Program sustainable development of rural areas for the period 2020", available at: <http://www.minagro.gov.ua> (Accessed 15 May 2015).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Law "On a voluntary association of territorial communities", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/> (Accessed 15 May 2015).

4. Institute for Rural Development (2015), available at: <http://icp.org.ua/> (Accessed 15 May 2015).

5. Kisil', M. I. (2012), "Strategic directions of investment support for agricultural development", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 36—39.

6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2010), "The concept of the State Target Program sustainable development of rural areas for the period 2020", available at: <http://www.minagro.gov.ua> (Accessed 15 May 2015).

7. Kotenko, N. M. (2012), "Formation sources of investment in rural areas", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 9 (35), pp. 255—258.

8. Malik, M. J. (2008), "On the issue of sustainable rural development", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 51—58.

9. Slavkova, O. P. (2010), *Rozvytok sil's'kykh terytorij: teoriia, metodolohiia, praktyka: [Rural Development: Theory, methodology, practice]*, SNAU, Sumy, Ukraine.

10. Yurchyshyn, V. V. (2011), "The village of peasants and Ukraine are already historically and socially conditioned by domestic national values", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 87—99.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2015 р.